

Belgische vluchtelingen in het VK tijdens WO I

Bronnenapparaat

Inhoudstafel

.....	
, Op zoek naar familiegegevens: aan de slag	2
Er is niets... ..	2
Er is wel iets	2
Verenigd Koninkrijk, Engeland, Wales, Schotland en Ierland	2
Zoeken op achternaam	3
Verder graven	3
Sociale media	4
Primaire bronnen	4
Officiële verslagen.....	4
Archieven	4
Archieven in België.....	4
Archieven in het Verenigd Koninkrijk (VK).....	5
London	5
South East	7
South West.....	7
West Midlands	7
North West.....	7
North East	7
Yorkshire and the Humber	8
East Midlands.....	8
East of England.....	8
Wales.....	8
Schotland, Ierland	8
Boeken (selectie).....	8
Secundaire bronnen.....	11

Op zoek naar familiegegevens: aan de slag

Er is niets ...

Mensen uit Vlaanderen zijn vaak op zoek naar archieven, databanken en onderzoekers die hen kunnen verder helpen om gegevens te vinden over deze of gene familiegeschiedenis waarin Belgische vluchtelingen in het Verenigd Koninkrijk centraal staan. Echter, er bestaat geen enkele centrale digitale databank met alle verblijfsgegevens. Alle materiaal verzamelen op één plek is financieel een utopie. Je hebt het dan immers over de burgerlijke stand van een stad met de omvang van Gent. Relevante informatie vinden is dan zoeken naar een naald in een hooiberg: erg tijdrovend, en zoals men zegt in het Engels '*off-putting*', demotiverend. De zoektocht kan echter ook erg verrijkend zijn, ondanks het feit dat je niet veel relevante informatie weet op te diepen. Je komt immers langs verschillende archieven, bibliotheken en instellingen. En je ontmoet zo vele mensen, mensen die er werken, maar ook mensen die opzoeken verrichten, gedreven door de passie om verhalen uit het verleden ook nu nog een plaats te geven.

Er is wel iets

Daarbij komt dan dat archiefmateriaal i.v.m. de Belgen in Groot-Brittannië tijdens de Eerste Wereldoorlog vaak:

- verspreid is over verschillende instellingen in Groot-Brittannië en België (sommige archieven belandden zelfs in de VS, zoals in de Hoover Archives), nog niet goed ontsloten zijn (zoals tienduizenden registratiekaarten in het Rijksarchief in Brussel, pas ontdekt in november 2012), of zelfs vernietigd (scheepslijsten van gewonde soldaten);
- ofwel bewust na de afloop van de oorlog werden weggegooid; talloze plaatselijke Belgian Refugees Committees in het VK verstuurden materiaal naar het Imperial War Museum, maar nog meer deden dat niet;

Dat maakt een zoektocht naar familiemateriaal niet makkelijk, maar er zijn manieren om hiermee om te gaan.

Verenigd Koninkrijk, Engeland, Wales, Schotland en Ierland

De meeste Belgen die het Kanaal overstaken, kwamen terecht in Engeland. Ongeveer één op drie verbleef permanent in Londen of de regio errond. Het aantal vluchtelingen in Wales, Schotland en Ierland samen was nooit meer dan tien procent van de totale Belgische gemeenschap in ballingschap. Het Verenigd Koninkrijk onderging ook belangrijke veranderingen tijdens de Eerste Wereldoorlog, niet in het minst door de burgeroorlog die in Ierland uitbrak in 1916 en die zou leiden tot de scheiding tussen de Republiek Ierland en Noord-Ierland. Voor opzoekwerk ligt de nadruk dan ook begrijpelijk op Engeland. De *Local Government Board* die in Engeland instond voor de opvang van de Belgen, was ook het orgaan voor opvang in Wales, vandaar dat we ons voor dit project concentreren op Engeland en Wales.

Zoeken op achternaam

Er zijn op dit moment twee verzamelingen registratiekaarten en persoonlijke gegevens die toegankelijk zijn voor het publiek:

- een in de National Archives in Londen, in Kew, vooral in de [serie MH 8](#); dit zijn tienduizenden steekkaarten; alfabetisch geordend
 - echter, erg vaak waren mensen die naar Engeland vluchtten, vergezeld door anderen, die staan dan mee op de fiche; zo staat er bv. een Vermeiren bij Peeters enz.
- het Central Register of Belgian refugees, te raadplegen in het Rijksarchief in Brussel, is nog altijd het meest uitgebreide om namen in op te zoeken

Namen opzoeken in een gedigitaliseerde krant kan ook in de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel, daar heb je toegang tot *L'Indépendance Belge* (ook [online](#) beschikbaar), een Belgische krant die in Engeland verscheen. Toegang tot *De Stem Uit België* is binnenkort erg makkelijk. De digitalisering is nog bezig, maar vanaf 3 september is de collectie [Nieuws uit de Grootte Oorlog](#) online beschikbaar. [Gazet van Antwerpen](#) biedt een online archief aan, erg boeiend voor de eerste en laatste maanden van de oorlog en tijdingen over vluchtelingen in Engeland. Amsab-ISG beschikt over de digitale edities van de [Vooruit](#) tot 1918.

Met betrekking tot passagierslijsten, vind je ook wel informatie terug via Ancestry.com. Echter, dat zijn meestal passagierslijsten naar het VK vanuit Afrika of Zuid-Amerika, of vanuit het VK naar de Verenigde Staten of Canada.

Verder graven

Voor een bescheiden bijdrage heb je toegang tot het online archief van lokale kranten via het [British Library Newspaper Archive](#). De zoekterm 'Belgian refugees' voor de oorlogsjaren geeft nu al meer dan 20.000 resultaten. En de collectie groeit elke dag! Je kan zoeken en de resultaten lezen, maar om verder te gaan met die resultaten heb je een betaalpas nodig, die is evenwel niet duur.

Erg vaak worden in plaatselijke kranten ook namen van vluchtelingen vermeld, zeker als het gepaard gaat met aankomst, een geboorte, huwelijk of overlijden. Voor die laatste drie kan je online ook terecht bij [FreeBMD](#), daar krijg je informatie rond de burgerlijke stand op een eerste niveau. Met die gegevens kan je een kopij aanvragen van het oorspronkelijke document. Alle info staat op freebmd.

Wellicht het meest complete archief voor onderzoek naar de Belgische vluchtelingen in Engeland tijdens WO I vind je in het Imperial War Museum,¹ de sectie BEL van de collectie [Women Work Collection](#) is erg uitgebreid. Echter, vele namen van Belgen ga je er niet in terugvinden. Je kan ook niet op naam zoeken.

¹ Instellingen zoals het gerenommeerde Imperial War Museum en het CEGESOMA worden in hun voortbestaan bedreigd. Als u voor specifieke dienstverlening moet betalen, hou het in het achterhoofd dat eigen inkomsten van vitaal belang zijn voor deze instellingen.

Sociale media

Mededelingen over en onderzoekwerk naar Belgische vluchtelingen, hun activiteiten, hun *whereabouts* en hun nazaten komen behoorlijk veel voor op sociale media, vooral dan op Twitter. Het is al gebeurd dat iemand op zoek was naar nazaten van het opvanggezin in Engeland, of omgekeerd naar nazaten van Belgen die 100 jaar geleden vluchtelingen waren, en dat die via Twitter werden gevonden. Een @ of # voor de locatie kan helpen, alsook [@familiekunde](#).

Primaire bronnen

Officiële verslagen

Vele officiële verslagen zijn beschikbaar via de [Parliamentary Papers](#), maar daar heb je een niet zo makkelijk te verkrijgen login voor nodig. Hou dit in het achterhoofd als je in Engeland in een bibliotheek of archief onderzoekwerk gaat verrichten, deze hebben in principe altijd toegang hiertoe.

Zowel het [Kenniscentrum](#) van In Flanders Fields Museum als het [Rijksarchief in Brussel](#) beschikken over verschillende officiële verslagen, zoals die van de Local Government Board. Beide instellingen beschikken over nog veel meer primaire bronnen, zoals bijvoorbeeld het archief van het Belgische orgaan in Engeland, het [Officieel Comité voor Engeland](#).

Het bekendste verslag is dat uit 1920, gepubliceerd door de Ministry of Health, en een uitgebreide samenvatting van de opvang en het verblijf van de Belgen in Engeland: [Report on the Work Undertaken by the British Government in the Reception and Care of the Belgian Refugees](#) is online beschikbaar.

Archieven

Archieven in België

- Aartsbisschoppelijk Archief, Mechelen
- Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent
- Archief, Documentatie – en Onderzoekscentrum centrum voor het Vlaams-nationalisme, Antwerpen
- Archief Koninklijk Paleis, Brussel
- CEGE SOMA, Brussel
- Consciencebibliotheek, Antwerpen
- Dagbladmuseum, Aartselaar
- In Flanders Fields Museum, Ieper
- Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving, Leuven
- Koninklijk Legermuseum, Brussel
- Koninklijke Bibliotheek / Bibliothèque Royale, Brussel

- Letterenhuis, Antwerpen
- Liberaal Archief, Gent
- Provinciearchief Antwerpen
- Rijksarchief Brussel
- Stadsarchief Antwerpen
- Stadsarchief Mechelen
- Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen
- Norbertijnerabdij, Tongerlo
- Stedelijk Museum, Aarschot
- Vlaams Provinciaal Archief van de Jezuïeten Leuven.
- Ursulinnen, Sint-Katelijne Waver

Archieven in het VK

Het VK heeft een lange traditie van archieven, er zijn er dan ook erg veel. De meeste hebben wel altijd iets over Belgische vluchtelingen, maar dat is vaak beperkt. Om lokaal niveau op onderzoek te gaan, volg je best de volgende drie stappen

- Het archief van de plaatselijke krant(en) tijdens de oorlogsjaren. Die vermelden erg vaak namen van Belgen in hun artikels.
- De *local archives* waar vele officiële documenten uit die periode worden bijgehouden, en vaak nog meer dan dat (foto's...). Als je een plaatselijk archief hebt gelokaliseerd, vraag hen dan meteen of het politie-archief uit die tijd ook in hun collectie zit. Indien niet, vraag dan waar dat wel zit. Als je niet meteen een plaatselijk archief kan lokaliseren, contacteer dan de plaatselijke bibliotheek.
- De plaatselijke *local history society* is meestal erg behulpzaam. De plaatselijke parochie-archieven hebben vaak niet veel, maar wel gegevens over geboortes, huwelijken en overlijdens.

Omdat het Verenigd Koninkrijk zo groot is, hebben we enkele archieven opgelijst per regio. Een overzicht van archieven vind je ook via de [National Archives](#) en de [Britse regeringswebsite](#). De nadruk ligt hier op Engeland en Wales, daar werden de Belgen opgevangen door dezelfde Local Government Board (LGB). Jaarlijkse documenten van die LGB vind je [hier](#), er is een free trial.

Let wel, hoe omvangrijk de lijst hieronder ook, ze is ver van volledig.

London

- British Library
- [National Archives, Kew](#)
- [Imperial War Museum](#)
- Women's Library, verbonden aan de [London School of Economics](#)
- [Senate House Library](#)
- [London Metropolitan Archives](#)
- Elke Londense Borough (er zijn er 32) heeft zijn eigen, veelal beperkte collectie, over Belgische vluchtelingen. De plaatselijke kranten in Richmond, de archieven in Chelsea (in de [bibliotheek](#)), [Redbridge](#) (Valentines Mansion), [Hounslow History and Archives](#) en in [Haringey](#) (Alexandra Palace) zijn enkele aanraders. Probeer ook eens een afspraak te maken met het archief van het

gerenommeerde Eton College. Al heb je best een verwantschap met een van de Belgen die daar lessen hebben gevolgd.

South East

In het zuid-oosten van Engeland, een eerder willekeurig afgebakende regio, vind je veel informatie in de archieven van het graafschap Kent. Die bevinden zich in Folkestone, waar ook informatie is, alsook in het nabijgelegen Eastbourne. Andere steden, met plaatselijke archieven waar materiaal over Belgen zit zijn Brighton, Canterbury, Guildford, Portsmouth, Reading, Southampton, Tonbridge en Tunbridge, Waverley, Winchester. In Oxford heb je niet alleen het plaatselijk archief, maar ook de [Bodleian Library](#), samen met de British Library in Londen de grootste bibliotheek in het VK. Toegang verkrijgen tot de Bodleian is niet makkelijk.

Enkele andere:

- [Bromley Local Studies](#)
- [Eastbourne Library](#)
- [Hampshire Record Office](#)
- [Kent History & Library Centre](#)
- [Sutton Local Studies Centre](#)

South West

- [Bristol Record Office](#)
- [Cornwall Record Office](#)
- [Devon Record Office](#)
- [Gloucestershire Archives](#)
- [Wiltshire & Swindon Archives](#)

West Midlands

- [Birmingham City Archives](#)
- [Herefordshire Record Office](#)
- [Shropshire Archives](#)
- [Worcestershire Record Office](#)

North West

- [Cheshire and Chester Archives](#)
- [Labour History Archives, Manchester](#)
- [Lancashire Record Office](#)
- [Manchester Archives](#)
- [Merseyside Record Office](#)

North East

- [Beamish Museum](#), County Durham, UK
- [Tyne and Wear Archives](#)
- [Gateshead Council archives](#)

Yorkshire and the Humber
[Hull University Archives](#)
[West Yorkshire Archive Service](#)
[York City Archives Department](#)

East Midlands
[Coventry Archives](#)
[Derbyshire Record Office](#)

East of England
[Cambridgeshire County Council Archives](#)
[Hertfordshire Archives](#)
[Lincolnshire Archives](#)

Wales
Wales heeft kranten uit de periode van WO I gedigitaliseerd, die staan nu gebundeld op [Cymru 1914](#).

Schotland, Ierland
Schotland en Ierland worden bij een verdere update mee opgenomen.

Boeken (selectie)

Cammaerts, E. & Davignon, H. (Eds.). (1916). *A Book of Belgium's Gratitude*. London: John Lane/The Bodley Head. Retrieved from <http://archive.org/details/abookbelgiumsgr00lambgoog>.

Campbell, H. (1917). *Belgian Soldiers at Home in the United Kingdom*. London: Saunders and Cullingham.

Carlisle, J.C. (1916). *Folkestone During the War: a record of the town's life and work*. Folkestone: F.J. Parsons Ltd. Retrieved from <http://archive.org/details/folkestoneduring00carliala>.

Comité Officiel Belge pour l'Angleterre. (1917). *Rapport adressé à Monsieur le ministre de l'Intérieur le 31 août 1917*. Brussels/London: Dumoulin.

Committee on Alleged German Outrages. (1915). *Report of the Committee on Alleged German Outrages Appointed by His Britannic Majesty's Government*. London: His Majesty's Stationery Office. Retrieved from <http://www.firstworldwar.com/source/brycereport.htm>.

Davignon, H. (1916). *Un Peuple en Exil: La Belgique en Angleterre*. Paris: Bloud & Gay.

de Jastrzebski, T.T.S. (1916). The Register of Belgian Refugees. *Journal of the Royal Statistical Society*, 79(2), 133-158. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2340812>.

District War Refugees Committee for Belgians Sheffield. Report 1914-1919. (1919). Sheffield.

First Report of the Departemental Committee appointed by the president of the Local Government Board to consider and report on questions arising in connection with the reception and employment of the Belgian refugees in this country. (1914). London.

First World War Hugel Homes for Belgian Refugees, Cambridge, 1914-1919. (1920). Cambridge: Committee of the Hugel Homes.

Gibson, H. (1917). *A Diplomatic Diary*. London: Hodder and Stoughton. Retrieved from <http://archive.org/details/diplomaticdiaryb00gibsiala>.

Government Belgian Refugee Committee. (1914). *Minutes of Evidence Taken Before the Departmental Committee on Appointed by the President of the Local Government Board to Consider and Report on Questions Arising in Connection With the Reception and Employment of Belgian Refugees in this Country*. London: His Majesty's Stationery Office.

Government Belgian Refugee Committee. (1915). *First Report of the Departmental Committee on Questions Arising in Connection With the Reception and Employment of Belgian Refugees in this Country*. London: His Majesty's Stationery Office.

Hatch, E. (1916). Belgians Refugees in the United Kingdom. *The Quarterly Review*, 446, 188-214.

Hunt, E.E. (1916). *War Bread: A Personal Narrative of the War and Relief in Belgium*. New York: Henry Holt. Retrieved from <http://archive.org/details/warbreadaperson00huntgoog>.

Jaspars, G. (1917). *De Belgen in Holland 1914-1917*. Amsterdam: Van Kampen.

List of Commissions and Committees set up to deal with public questions arising out of the War. (1915). London: His Majesty's Stationery Office.

List of Commissions and Committees set up to deal with public questions arising out of the War. (1917). London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1915). *Forty-fourth Annual Report of the Local Government Board*. London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1915). *Report on the Special Work of the Local Government Board Arising out of the War (Up to the 31st December, 1914)*. London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1916). *Forty-fifth Annual Report of the Local Government Board*. London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1917). *Forty-sixth Annual Report of the Local Government Board*. London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1918). *Forty-seventh Annual Report of the Local Government Board*. London: His Majesty's Stationery Office.

Local Government Board. (1919). *Forty-ninth Annual Report of the Local Government Board*. London: His Majesty's Stationery Office.

Loodts, P. (2015). *Médecins de la Grande Guerre: Un village belge sur la Tamise*. Retrieved May 7, 2015, from http://www.1914-1918.be/insolite_village_tamise.php.

Lugard, L. (1915). *The Work of the War Refugees Committee*. London: G. Bells and Sons.

Ministry of Health. (1920). *Report on the Work Undertaken by the British Government in the Reception and Care of the Belgian Refugees*. London: His Majesty's Stationery Office.

Reception of the Belgian Refugees by Liverpool. (1915). Liverpool.

Rency, G. (1920). Les réfugiés belges chez les alliés et chez les neutres. In Rency, G., *La Belgique et la guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la guerre mondiale* (pp. 328-343). Brussels: Henri Bertels.

Report of the Newport Belgian Refugees Committee. (1915). N.p.

Report of the War Refugees Committee August, 1916. (1916). London.

Souvenir of the farewell gathering of the Belgian Refugees who have been befriended by the Belgian Protestant Relief Committee 1914 to 1918. (1919). London.

The condition of the Belgian Workmen now refugees in England. (1917). London.

The Times. (1915). *The Times History of the War, 1914, Vol. IV*. London: The Times.

The War Refugees Committee Second Report December, 1917. (1917). London.

The War Refugees Committee Third and Final Report May, 1919. (1919). London.

van Outryve d'Ydewalle, C. (1920). *Les réfugiés belges à Folkestone 1914-1918: Ce que l'Angleterre a fait pour eux*. Bruges.

Varlez, A. (1917). *Les Belges en Exil*. Brussels/London: Librairie Moderne.

Varlez, A. (1917). *Les Belges en Exil*. London.

Verslag van de Vereeniging Nederlandsch Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers. (1916). Amsterdam.

Verslag van de werkzaamheden der Centrale Commissie tot Behartiging van de belangen der naar Nederland uitgeweken vluchtelingen. (n.d.). 's-Gravenhage.

Wallon, J. (1918). *Une cité belge sur la Tamise*. London/Brussels.

Working Men's Belgian Fund London: Final Report. (1920). London.

Secundaire bronnen

- Amara, M. & Tallier, J.-P. (2014). *Principales sources d'archives relatives à la Première Guerre mondiale disponibles en Belgique*. Brussel: Rijksarchief. Retrieved from http://www.crid1418.org/espace_scientifique/guidesources/archives_belges.pdf.
- Amara, M. (2008). *Des Belges à l'épreuve de l'exil. Les réfugiés de la Première Guerre mondiale en France, en Angleterre et aux Pays-Bas*. Brussels: Presse Universitaire de Bruxelles.
- Barres-Baker, M. (2007). *Belgian Refugees During the First World War*. Wembley: Brent Archives. Retrieved from [http://www.brent.gov.uk/heritage.nsf/24878f4b00d4f0f68025663c006c7944/462432bad3765fd5802573240039ef89/\\$FILE/Belgian_refugees_bibliography.pdf](http://www.brent.gov.uk/heritage.nsf/24878f4b00d4f0f68025663c006c7944/462432bad3765fd5802573240039ef89/$FILE/Belgian_refugees_bibliography.pdf).
- Bernardo Y Garcia, L.A. (1999). De Belgische Vluchtelingen in Groot-Brittannië tijdens de Tweede Wereldoorlog. In Morelli, A. (Ed.). *Belgische emigranten. Oorlogsvluchtelingen, economische emigranten en politieke vluchtelingen uit onze streken van de 16de eeuw tot vandaag* (pp. 43-57). Berchem: EPO.
- Bossenbroek, M. (1988). *Vluchten voor de Grootte Oorlog 1914-1918*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.
- Bossenbroek, M. et al. (1988). *Vluchten voor de grootte oorlog. Belgen in Nederland, 1914-1918*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.
- Brosens, G. (2013). *Congo aan den Yser*. Antwerp: Manteau.
- Bygate, J. (2006). *Of Arms and the Heroes: The Story of the 'Birtley Belgians'*. Durham: The History of Education Project.
- Cahalan, P. (1977). *The Treatment of Belgian Refugees in England During the Great War* (Doctoral dissertation). Available from MacSphere Open Access Dissertations and Theses. (<http://hdl.handle.net/11375/15514>)
- Cahalan, P. (1982). *Belgian Refugee Relief in England During the Great War*. New York: Garland Publishing.
- Comité officiel belge pour l'Angleterre. (n.d.). *Aux réfugiés belges! Conseils et renseignements*.
- de Bruijn, T. (1986). Een vluchtelingenprobleem aan het begin van deze eeuw. *Kwartaal en Teken*, 12(4).
- De Leender, C., E.A. (2014). *Oorlogsjaren van een dertienjarig meisje en andere vluchtelingverhalen*. Aarschot: Poëzie Aarschot.
- de Roodt, E. (2000). *Oorlogsgasten*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek.
- De Schaepdrijver, S. (1997). *De Grootte Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- de Vries, W. (1980). Nederland als non-belligerente natie en de internering van buitenlandse militairen gedurende de Eerste Wereldoorlog. In: *Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis* (Vol. 3, pp. 76-136). 's-Gravenhage.

- Debaeke, S. (2004). *Vluchten voor de Grote Oorlog*. Koksijde: Klaproos.
- Declercq, P. (2007). *IBIS 1906-2006. Een koninklijk verhaal*. Bredene.
- Doeleman, H. (1996). *Interneringsdepot Gaasterland – Belgische vluchtelingen 14/18*. Oudemirdum: Mar en Klif.
- Elliot, R. (2006). An Early Experiment in National Identity Cards: The Battle over Registration in the First World War. *20 Century British History*. 17(2), 145-176. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2574002/>.
- Fisher, H.A.L. (1927). *James Bryce: Viscount Bryce of Dechmont*. London/New York: The Macmillan Company.
- Fowler, S. & Gregson, K. (2005, May). Bloody Belgians. *Ancestors*, 33, 43-49. Retrieved from <http://issuu.com/penandsword/docs/bloodybelgians>.
- Fowler, S. (2005). Belgian Refugees in Britain during the First World War. In Blatchford, R. & Blatchford, E. (Eds.). *The Family and Local History Handbook 9* (317-320). York: Robert Blatchford Publishing.
- Heron, P. (2010). *Guests of the Nation: The Story of Ilford's Belgian Refugees 1914-1919*. Leeds: Purple White and Green.
- Horne, J. & Kramer, A. (2001). *German Atrocities 1914: A History of Denial*. New Haven: Yale University Press.
- Jespers, M. (2003), *Meesteremy: verzameld werk met levensverhaal Jan Remy Alloing 1883-1953*.
- Kershaw, R. & Pearsall, M. (2004). *Immigrant and Aliens: A Guide to Sources on UK Immigration and Citizenship*. Kew: National Archives.
- Een koffer vol verhalen*, Oostende, Willemsfonds, 2008.
- Kushner, T. & Knox, K. (1999). *Refugees in the Age of Genocide. Global, National and Local Perspectives During the Twentieth Century*. London: Frank Cass.
- Kushner, T. (1999). Belgian refugees in Britain during the First World War. *Immigrants and Minorities*, 18(1).
- Lawrence, B. (2009). *Birtley Belgians – Memorial Records. A Working Paper*. Retrieved from <http://www.stjosephs-birtley.co.uk/BelgianSoldiers.htm>.
- Libotte, Bram. Unpublished manuscript about the Congolese soldiers during WO I.
- Myers, K. (2001). The Hidden History of Refugee Schooling in Britain: The Case of the Belgians, 1914-1918. *History of Education*, 30(2), 153-162.
- Het Oostendse oorlogsdagboek van Charles Castelein 1914-1918. (1998). In Vandenabeele, J. (Ed.). *Oostendse historische publicaties 3*, Oostende: Stadsarchief.
- Ouditt, S. (1994). *Fighting Forces, Writing Women: Identity and Ideology in the First World War*. London/New York: Routledge.

- Panayi, P. (1993). Refugees in Twentieth-Century Britain: A Brief History. In Robinson, V. (Ed.). *The International Refugee Crisis: British and Canadian Responses* (pp. 95-112). Basingstoke: Macmillan in association with the Refugee Studies Programme, University of Oxford.
- Pirenne, H. (1928). *La Belgique et la guerre mondiale* (pp. 275-282), Paris/New Haven.
- Pirenne, H. (1928). *La Belgique et la Guerre Mondiale*. New Haven/Paris: Yale University Press/Presses Universitaires de France.
- Purseigle, P. (2004). Beyond and Below the Nations: Towards a Comparative History of Local Communities at War. In MacLeod, J. & Purseigle, P. (Eds.). *Uncovered Fields: Perspectives in First World War Studies* (pp. 95-124). Leiden: Brill.
- Purseigle, P. (2007). 'A Wave on to Our Shores': The Exile and Resettlement of Refugees from the Western Front, 1914-1918. *Contemporary European History*, 16, 427-444. Retrieved from <http://www.eui.eu/Documents/MWP/ProgramActivities/Purseigle.pdf>.
- Purseigle, P. (2007). The Reception of Belgian Refugees in Europe: A Litmus Test of Wartime Social Mobilisation. In Crawford, J., McGibbon, I. (Eds.). *New Zealand's Great War: New Zealand, the Allies, and the First World War*. Auckland: Exisle Publishing.
- Reijngoudt, A. (2004). *Gehalveerde mensen. Het Belgenkamp in Harderwijk 1914-1918*. Barneveld: Koninklijke BDU Uitgeverij.
- Richards, P. (2002). Belgian Refugees in Oxford and Eynsham. *The Eynsham Record*, 19, 21-28.
- Steevens, I. (2014, October 10). Zeeslag. Vissers op de vlucht 1914-1918. In 'De Groote Vlucht': *Landbouw, voeding en Eerste Wereldoorlog*. Meeting of 'Boter bij de vis. Landbouw, Voeding en Eerste Wereldoorlog', Roeselare: Miummm.
- Stengers, J. (1978). Emigration et immigration en Belgique au XIXe et XXe siècles. *Académie royale des Sciences d'Outre-Mer. Classe des Sciences Morales et Politiques*, 46(5), p. 61 etc.
- Storr, K. (2003). Belgian Children's Education in Britain in the Great War: Language, Identity and Race Relations. *History of Education Researcher*, 72, 84-93.
- Storr, K. (2010). *Belgian Refugees in Lincolnshire and Hull 1914-1919*. Coventry: Your P.O.D.
- Storr, K. (2010). *Excluded from the Record: Women, Refugees and Relief, 1914-1929*. Oxford/Bern: Peter Lang Publishing.
- Tallier, P.A. (1999). De Belgische Vluchtelingen in het Buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog. In Morelli, A. (Ed.). *Belgische emigranten. Oorlogsvluchtelingen, economische emigranten en politieke vluchtelingen uit onze streken van de 16de eeuw tot vandaag*. Berchem: EPO.
- Trouwen in oorlogstijd, het verhaal van Leon Dery en Maria Deseyn. (2010). In Van Devyvere, F. (Ed.). *Zessentwintigste Jaarboek van de Heemkundige Kring Karel Van de Poele te Lichtervelde*, Lichtervelde.
- Van den Heuvel-Strasser, E.A. (1986). Vluchtelingenzorg of vreemdelingenbeleid. De Nederlandse overheid en de Belgische vluchtelingen, 1914-1915. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 99, 184-204.

Verwajen, W. (1984). *Op de vlucht – Vluchtoord Ede '14-'18*. Ede: Comité Belgen Ede.

Vluchten voor de Oorlog, Belgische vluchtelingen 1914-1918 (2004). Leuven: Davidsfonds.

Von der Dunk, H.W. (1979). Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. In *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Vol. 14, pp. 40-52). Haarlem.

Wilson, T. (1979). Lord Bryce's Investigation into Alleged German Atrocities in Belgium, 1914-1915. *Journal of Contemporary History*, 14(3), 369-383.

Dit bronnenapparaat werd samengesteld door Christophe Declercq, gebaseerd op een beknoptere en gedateerde gelijkaardige versie die hij online had staan op een blog. Servaas Lateur zette de puntjes op de i bij de referenties. Martine Vermandere bracht suggesties en verdere publicaties aan.